

УДК 323.17

Лазарович М. В.

**ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ
НА ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНГРЕСІ 1917 Р.**

Проаналізовано передумови, хід та наслідки проведення Всеукраїнського національного конгресу. Встановлено, що основними напрямками його роботи стали пошук шляхів вирішення національного питання та вибори нового складу УЦР. Досліджено ставлення Центральної Ради до проблеми забезпечення прав національних меншин України.

Ключові слова: конгрес, національні меншини, права, резолюції, вибори.

Лазарович Н. В. Проблема обеспечения прав национальных меньшинств Украины на Всеукраинском национальном конгрессе 1917 г.

Проанализированы предпосылки, ход и последствия проведения Всеукраинского национального конгресса. Установлено, что основными направлениями его работы стали поиск путей решения национального вопроса и выборы нового состава УЦР. Исследовано отношение Центральной Рады к проблеме обеспечения прав национальных меньшинств Украины.

Ключевые слова: конгресс, национальные меньшинства, права, резолюции, выборы.

Lazarovych M. V. The problem of ensuring of the rights of national minorities of Ukraine in the National Congress 1917.

Preconditions, a course and consequences of carrying out of the National congress are analysed. It is established, that the basic directions of its work became search of ways of the decision of an ethnic question and elections of new structure of UCR. The ratio of Central Rada to the problem of ensuring the rights of national minorities in Ukraine is studied.

Key words: congress, national minorities, rights, resolutions, elections.

Завдання боротьби за автономію України в складі оновленої федеративної Російської республіки, яке поставила перед собою з початком революційних подій Українська Центральна Рада (УЦР), вимагало зміни статусу останньої. Тому, щоб завершити організацію Центральної Ради як «справжнього представництва всього організованого українського народу» [6, с. 7] та остаточно викристалізувати її політичну програму, було вирішено скликати Всеукраїнський національний конгрес (Український національний з'їзд), який призначили на початок квітня 1917 р.

Водночас провідники Української революції, усвідомлюючи обмеженість соціальної бази національного руху в містах та відносно нечисленність української інтелігенції, прагнули заручитися підтримкою іноетнічного населення в справі відродження України. Для цього вважали одним зі своїх пріоритетних завдань забезпечення прав національних меншин, що проживали в Україні. Голова УЦР М. Грушевський із цього приводу заявляв: «Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України. Ми домагаємося для неї широкої автономії не для того, щоб тільки для себе використовувати її права. Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до свобідного розвитку своєї культурної і національної стихії» [6, с. 103]. Реалізація прав національних меншин, на думку голови УЦР, передусім мала здійснюватися шляхом прийняття їхньої мови в зносинах із урядами й органами самоуправління в тих округах, де ці народності становлять певний національний мінімум, забезпечення можливості навчатися рідною мовою за наявності відповідної кількості учнів у класах, створення культурних і

релігійних товариств та установ, надання фінансової допомоги зі скарбниці майбутньої автономної України та права її використання для задоволення потреб своїх народів [6, с. 105, 126] тощо.

З розумінням поставилася до національних почуттів інших народів і свідомо частина українського суспільства. Впродовж століть відчуваючи на власному досвіді національний гніт, українці тісно пов'язували власне національне визволення, прагнення автономії України з інтересами іноетнічної спільноти [4, с. 30]. Тим більше, що, розширивши свою соціальну базу, Центральна Рада могла вступати в переговори з Тимчасовим урядом з надією на успіх.

Однак, незважаючи на проведену з українського боку значну організаційну та роз'яснювальну роботу, запевнення про забезпечення прав національних меншин, вимога автономії України викликала шалену протидію багатьох неукраїнських та проімперських сил, починаючи від чорносотенства й закінчуючи загальноросійськими демократичними організаціями. Проти українських домагань виступили також Київська більшовицька організація, президії виконавчих комітетів Ради об'єднаних громадських організацій, Ради робітничих депутатів, Ради військових депутатів і Коаліційної студентської ради [13, с. 659; 3, с. 104–108] тощо. Дійшло до того, що голова ради робітничих депутатів К. Незлобін навіть погрожував вжити для розгону конгресу військо [3, с. 89–90]. Проте проблема, як влучно підмітив один із провідних діячів Української революції В. Винниченко, полягала не стільки в погрозах, як у тому, що представники т. зв. російської демократії, не відреагувавши на антиукраїнський випад свого соратника, фактично з ним солідаризувалися.

Наступальну наклепницьку кампанію розгорнула низка московських і київських часописів, серед яких «Русские ведомости», «Русское слово», «Киевлянин», «Киевская мысль» та ін. Українців звинувачували в намаганні надати конгресові статусу Українських Установчих зборів, самочинно проголосити автономію й захопити владу в Україні, розвалити єдиний фронт, українізувати російськомовні школи, очистити Україну від інших національностей під гаслом «Україна для українців» [13, с. 659; 6, с. 29–30] тощо.

Виходячи зі сказаного, закономірним є той факт, що національне питання посіло значне місце під час квітневого всеукраїнського форуму. Окреслена проблема ще не повною мірою знайшла своє відображення у вітчизняній і зарубіжній історіографії, відтак її дослідження стане метою даної статті. Її завдання – проаналізувати передумови, хід та наслідки проведення Всеукраїнського національного конгресу; встановити основні напрями його роботи; дослідити ставлення Центральної Ради до проблеми забезпечення прав національних меншин України.

Серед сучасних досліджень обраної тематики насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект», а також праці таких науковців, як В. Верстюк, Т. Горбань, І. Хміль. Окремі аспекти проблеми висвітлено в студіях В. Гусева, С. Кота та ін. Головним джерелом дослідження стали опубліковані документи.

Конгрес, який проходив у Києві 6–8 (19–21 за н. ст.) квітня 1917 р., став оглядом сил українства, засобом його дальшої організації. Ідея форуму знайшла повну підтримку української громадськості. На його адресу надійшло понад 350 вітальних телеграм і листів від організацій, громад, гуртків, з'їздів селян, солдатів та офіцерів, вчителів, учнів [2, с. 10]. У роботі конгресу взяли участь 1500 учасників, у т. ч. 700 осіб із правом вирішального голосу, 200 – дорадчого, решта – 600 – були запрошеними чи гостями [13, с. 659] від українських і неукраїнських політичних, громадських, культурно-освітніх, військових, професійних організацій. Вони представляли всі губернії України, а також Галичину, Буковину, Холмщину, Кубань, Крим, Петроград, Москву тощо. Отже, конгрес був справді всеукраїнським.

Основними напрямками роботи форуму стали пошуки шляхів вирішення національного питання та вибори нового складу УЦР. Щодо першого, було виголошено низку рефератів, серед яких безпосереднім стосунком до проблем національних меншин, що мешкали в

Україні, вирізнялися доповіді члена Центральної Ради Ф. Матушевського «Автономія широка і обмежена, національно-територіальна і національна. Домагання широкої національно-територіальної автономії України. Права національних меншостей і їх забезпечення» та громадсько-політичного діяча П. Понятенка «Заступництво інтересів національних меншостей».

Зокрема, Ф. Матушевський, проаналізувавши світову практику, дійшов висновку, що кожна розумна і справедлива державна влада повинна прислухатися до голосу національних меншин, зважати на їхні інтереси, шукати шляхів забезпечення меншинам усіх громадянських прав у політичному, соціальному, національному і релігійному житті. При цьому доповідач розглядав національні меншини як суб'єкти політичних відносин. Для обстоювання своїх прав вони мали брати участь у виборах «до всіх державних і краєвих установ, до парламенту, сойму, до місцевих рад депутатів на підставі загального, рівного, простого і таємного голосування» [10, с. 149]. Сам Матушевський вважав найефективнішим способом забезпечення представництва меншин пропорційний принцип. Потрапивши до парламенту чи іншого виборного органу, представники національних меншин отримували право, з одного боку, брати участь в ухваленні законів, забезпечуючи при цьому інтереси своїх виборців, з іншого – контролювати їхнє виконання та дії виконавчої влади.

Обстоюючи для України національно-територіальну автономію, «яка зробить український народ і з юридично-державного і з фактичного боку хазяїном своєї землі», доповідач наголошував, що «така автономія охоплюватиме з усіх боків життя тих народностей, що живуть на українській землі і тільки вона дасть змогу їм жити вільним національним життям і розвиватися» [10, с. 152]. Умовами такого розвитку мали стати: виборче законодавство, базоване на демократичних принципах; рівність усіх громадян перед законом; широке місцеве самоврядування, яке відповідатиме і національним потребам іноетнічного населення; забезпечення національного пропорційного представництва в органах державної влади та права етносів на рідну мову [10, с. 153]. На завершення виступу Ф. Матушевський запевнив, що автономна Україна стане гарантом забезпечення всіх прав національних меншин.

У подібному ключі виголосив свій реферат і П. Понятенко. Коротко проаналізувавши склад національностей, котрі проживають в Україні, він зупинився на діяльності трьох течій, які протистояли широкій національно-територіальній автономії: нейтралістів, прибічників автономії, заснованій на історичних правах, а не на фактичному праві національної більшості, і, нарешті, екстериторіальної автономії. Доповідач також перерахував основні права національних меншин у майбутній українській національно-територіальній автономії. Серед них: право на проведення регулярних національних з'їздів для обрання постійних рад, які представлятимуть національні меншини в Краєвій Раді; поділ на адміністративно-судові округи областей, населених національними меншинами, для забезпечення їх прав у суді й адміністрації; організація шкіл з рідною мовою навчання, шкіл зі змішаною мовою і паралельних класів – у залежності від кількості представників національних меншин у відповідній місцевості; забезпечення свободи релігійного культу і вільного розвитку мистецтва шляхом асигнувань коштів із краєвих фінансових органів [11, с. 60].

Тою чи іншою мірою проблем національних меншин торкалися й інші промовці. Приміром, український есер Н. Григорієв, проаналізувавши противників української автономії, дійшов висновку, що серед них «найбільшим по числу і найдужчим по моральній силі» є національні меншини України. Їхню позицію доповідач пояснював тим, що досі вони йшли під «прапорами московської культури» і тепер, «не бачучи за собою праці на користь українського народу», побоюються автономії України, бо не знають, чого від неї чекати [5, с. 155–156]. Вихід із ситуації, що склалася, Григорієв вбачав у тому, щоб домовлятися, зокрема, запропонував спільно з національними меншинами підготувати проект надання Україні автономії.

У конгресі брали участь і репрезентанти неукраїнського населення. Зокрема, з

привітаннями і підтримкою національної політики Центральної Ради виступили представники білоруського національного комітету, грузинських організацій Києва, Одеси та Харкова, естонських громадських організацій, Ради об'єднаних організацій Києва, єврейських соціал-демократичних партій та окремих товариств, латиських громадських організацій, Київського виконавчого комітету польських організацій, Польського соціалістичного гуртка, російських жіночих товариств, Союзу чесько-словацьких товариств, чехословацького війська на фронті [12, с. 57, 61–62; 11, с. 59]. Голова Ради об'єднаних єврейських організацій Києва Г. Биховський своє вітальне слово завершив проголошенням слави провідникові українського руху М. Грушевському та українському народові. Під оплески та вигуки «Слава!» голова УЦР підійшов до Г. Биховського, і вони розцілувалися [9, с. 296]. У той же час, як відзначають дослідники [7, с. 19], навіть спроба обговорення на зібранні питання про суверенні Українські установчі збори як першого кроку до автономії викликала осуд у деяких представників національних меншин.

За результатами роботи Всеукраїнський національний конгрес ухвалив низку резолюцій. Зокрема, було визначено основні критерії подальшого національно-політичного руху:

По-перше, відповідно до історичних традицій і тодішніх реальних потреб українського народу, з'їзд висловився за те, що «тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі» [12, с. 54]. При цьому делегати, з одного боку, погоджувалися, що «право санкції нового державного ладу в Росії, в тім і автономії України, і федеративного устрою Російської Республіки» належить Російським установчим зборам, а з іншого – наголосили, що «до скликання Російських установчих зборів прихильники нового ладу на Україні не можуть zostатися пасивними, але в порозумінні з меншими народностями України мають негайно творити підстави її автономного життя» [12, с. 58]. Для цього конгрес доручив Центральній Раді організувати зі своїх делегатів і представників національних меншин комітет для вироблення проекту статуту автономної України [12, с. 61].

По-друге, одним із головних принципів української автономії ще першого дня роботи форуму одностайно було названо «повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні» [12, с. 54–55]. Серйозність артикульованої тези засвідчувало доповнення, згідно з яким делегати визнали необхідним, «щоби в тих країнах Федеративної Російської Республіки, в яких український народ складає меншість людності, українському народові були забезпечені права меншості на таких же умовах, на яких на Україні забезпечуються права меншості неукраїнців» [12, с. 59].

По-третє, єдиною відповідною формою державного устрою колишньої імперії конгрес визначив «федеративну й демократичну Республіку Російську» [12, с. 54].

Таким чином, ухвалені Всеукраїнським національним конгресом резолюції сформуливали для Центральної Ради порядок денний щодо подальшої реорганізації національно-політичного життя краю. Вони передбачали перебудову Росії на демократично-федеративних засадах республіканського взірця, утворення в межах оновленого формування широкої національно-територіальної автономії українського народу із забезпеченням прав національних меншин – як у межах автономії, так і федерації.

Декларування українською демократичною громадськістю свого прагнення до справедливого вирішення національного питання в Україні вже на початковому етапі української революції було вкрай важливим. Адже в краї продовжували ширитися тривожні чутки про безперспективне майбутнє там неукраїнського населення. М. Грушевський змушений був навіть публічно спростовувати їх. У статті «Чи Україна тільки для українців?», опублікованій 15 квітня 1917 р. в київській пресі, він зазначав: «Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності... Всякий, хто водиться такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був – великорос, жид, поляк, чех» [6, с. 106].

Другою важливою складовою Всеукраїнського національного конгресу, пов'язаною з національними меншинами краю, була реорганізація самої Центральної Ради, яка, перетворившись з ініціативного, опертого на коаліційних засадах органу певного політичного руху або певного політичного табору, на інституцією загальнонаціонального характеру, представницький, законодавчий орган України, ще вище піднесла свій авторитет. Згідно з прийнятою резолюцією, на пропозицію М. Грушевського, до Центральної Ради мали увійти представники від українських губерній, а також від українського населення змішаних територій, представники центральних органів українських політичних партій та громадських організацій [11, с. 61]. На конгресі було обрано новий склад Ради – 115 осіб (за кілька наступних днів число її членів зросло і становило 125) [13, с. 660], а також величезною більшістю голосів її головою переобрано М. Грушевського, а його заступниками С. Єфремова та В. Винниченка.

Передбачалось також, що в подальшому Центральна Рада стане єдиним представницьким органом краю, для чого їй було надано право кооптації до свого складу 15 % «фахівців та представників інших національностей» [12, с. 60]. У цьому зв'язку М. Грушевський виклав на конгресі своє бачення основних завдань українського національно-державного будівництва. Насамперед, на місцях, від села до губернії, необхідно було організувати густу мережу українських національних комітетів, які, своєю чергою, зніщували б створення спільних із національними меншинами територіальних комітетів. Вінцем і центральним органом такої організації мала стати Краєва рада, котра об'єднала б представників різних територій, міст, груп і національностей [12, с. 60; 6, с. 108–109].

Завершення Національного конгресу, на думку одного з провідних діячів УЦР П. Христюка, ознаменувало закінчення першого періоду Української революції – національно-культурницького і підготовчого та початок другого – національно-політичної боротьби [14, с. 41]. Розуміла цю обставину і Центральна Рада, яка надалі в своїй діяльності виходила з того, що остаточну форму політико-правових стосунків України з іншими суб'єктами Російської Федерації буде визначено на Всеросійських Установчих зборах, скликання яких передбачалося через кілька місяців. Тому визначила своїм головним завданням якнайшвидшу організацію провідних українських політичних сил і створення певних політичних і правових передумов для розгляду питання автономного устрою України на Всеросійських Установчих зборах [11, с. 60]. Важливе місце в цьому контексті посідала проблема забезпечення прав іноетнічного населення.

Підсумовуючи, слід відзначити, що Всеукраїнський національний конгрес став важливим етапом на шляху порозуміння Центральної Ради та представників національних меншин. Усвідомлюючи, що єдиною відповідною часові формою державного устрою Росії є федеративна демократична республіка, обидві сторони започаткували продуктивний діалог щодо подальшого співжиття у ній своїх народів. Прийнятним результатом перемовин мало стати спільне домагання широкої національно-територіальної автономії України з повним забезпеченням прав національних меншин, що проживали на українських землях.

Серед невирішених проблем дослідження актуальною залишається необхідність прослідкувати, як Центральна Рада в своїй подальшій діяльності реалізовувала рішення Всеукраїнського національного конгресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Верстюк В. Ф. Склад і структура Української Центральної Ради / В. Ф. Верстюк // Проблеми вивчення історії української революції. 1917–1921 рр. / НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України. – Випуск 4. – С. 5–30.
2. Верстюк В. Ф. Передмова / В. Ф. Верстюк // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упоряд. В. Ф. Верстюк (керівн.), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева. – К. : Наукова думка, 1996. – С.

5–34.

3. Винниченко В. Відродження нації: У 3-х ч. / В. Винниченко. – К. : Політвидав України, 1990. – Ч. 1. – 348 с.
4. Горбань Т. Етнополітика Української Центральної Ради / Т. Горбань // Наукові записки. Збірник. – К. : ПІЕНД, 1999. – Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 8. – С. 30–36.
5. Григорієв Н. Коло автономії. Реферат промови на Всеукраїнському національному конгресі / Н. Григорієв // Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року : Док. і матеріали. / Ін-т історії України НАН України та ін.; Редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін.; Упоряд. В. Верстюк та ін. – К. : Вид-во Олени Теліги, 2003. – С. 154–160.
6. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
7. Гусев В. І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець ХІХ ст. – 1921 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. І. Гусев. – К., 1999. – 36 с.
8. Кот С. Олександр Шульгин та формування міжнаціональної політики УНР / С. Кот // Наукові записки. Збірник. – К.: ПІЕНД, 1999. – Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 8. – С. 116–125.
9. Левітас Ф. Історія євреїв України / Ф. Левітас, В. Котюк // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 294–297.
10. Матушевський Ф. Права національних меншостей. Реферат, прочитаний на Всеукраїнському національному конгресі / Ф. Матушевський // Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року : Док. і матеріали. / Ін-т історії України НАН України та ін.; Редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін.; Упоряд. В. Верстюк та ін. – К. : Вид-во Олени Теліги, 2003. – С. 148–154.
11. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін.; Редкол. І. Ф. Курас (голов. ред) та ін.; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К., 2000. – 357 с.: іл., табл., [3] арк. іл.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упоряд. В. Ф. Верстюк (керівн.), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева. – К. : Наукова думка, 1996. – 588 с.
13. Хміль І. Всеукраїнський національний конгрес 1917 / І. Хміль // Енциклопедія історії України. В 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 – А–В. – 2005. – С. 659–660.
14. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: У 4-х кн. / П. Христюк. – Фототипічний передрук для студій із видання 1921 р. – Нью-Йорк: В-во Чарторийських, 1969. – Кн. 1. – 152 с.